

Geen wc in de middeleeuwse stad? Onzin!

BEELDVORMING OVER DE MIDDELEEUWEN IN HET ONDERWIJS

Historicus Henk 't Jong, jarenlang werkzaam in het Archeon en als historisch adviseur, deed onderzoek naar de weergave van de middeleeuwen in de Nederlandse lesmethoden. Eén van zijn conclusies is dat het beeld van die middeleeuwen op school onjuist is.

Als je aan de gemiddelde Nederlander vraagt wat hij van de middeleeuwen weet dan kom je geheid op een paar clichés uit. Ridders, kastelen en jonkvrouwen staan meestal bovenaan het lijstje. Dan komen de pest en de smerige steden, die op de één of andere manier met elkaar te maken moeten hebben. Ook heksenverbrandingen figureren meestal wel, evenals weelderige banketten waar hele pauwen in hun eigen veren opgediend werden. En natuurlijk veel oorlog en bedelaars. En martelende beulen die zwarte kappen met ooggaatjes erin droegen. Bij wat doorvragen kom je ook nog wel op zulke

romantiek, die vooral opgang deed in de nieuwe en soevereine naties na de val van Napoleon. Om de bevolking van de uit de oude Europese lappendeken samengestelde staten op te voeden in een gezamenlijk referentiekader, werd door en voor elk ervan een nationale mythe verzonnen. Die werd vooral in noordwest Europa in de middeleeuwse geschiedenis gezocht, toen de staten onder hun toenmalige vorsten een eigen identiteit kregen. Er werden boeken geschreven over middeleeuwse helden en lokale, regionale en nationale mythen werden omgevormd tot spannende en

'Vraag aan de gemiddelde Nederlander wat hij van de middeleeuwen weet en alle clichés komen voorbij'

zaken als 'horigen', die iets heel ergs waren: onvrij. Of harnassen die zo zwaar waren dat een ridder met een hijskraan op zijn paard getakeld moest worden. Kortom, al die dingen die je in Hollywoodfilms al bijna honderd jaar ziet en die in tv-series, historische romans, strips, computergames en bordspellen aan de orde van de dag zijn. De vraag is natuurlijk: hoe komen we aan dit beeld? Hebben we dat op school geleerd of komt het van de media, maar hoe komen de media dan aan dat beeld? Hebben schoolboeken hun materiaal overgenomen uit de historische (beeld)cultuur of was het andersom? En hebben ze zo de volgende generatie van de verspreiders van dat beeld beïnvloed? Hoe je het ook wendt of keert: het onderwijs moet er wat mee te maken hebben.

Romantiek en nationalisme

Natuurlijk is dit beeld van de middeleeuwen in eerste instantie afkomstig van de vroeg negentiende-eeuwse

romantische verhalen. Historische steden, maar ook landen als geheel, herdachten historische gebeurtenissen op spectaculaire wijze en trokken zo ook nog eens toeristen aan, wat weer goed voor hun economie was. De romantiek had ook invloed op de architectuur en de monumentenzorg. De diverse in de negentiende eeuw opkomende neostijlen raakten wijd verbreid en zorgden voor een nostalgisch beeld dat zowel in nieuwe openbare gebouwen als in de restauraties van bestaande historische gebouwen te zien was. En uiteraard werd sinds de leerplichtwet van 1900 aan iedereen vanaf zes jaar de nationale geschiedenis onderwezen. Het zal geen verwondering wekken dat in dat kader de geschiedenis nogal werd aangepast aan wat de regeringen als correct hadden bepaald. Ook ik realiseerde me aanvankelijk niet dat wat ik in mijn jeugd leerde in feite een erfenis was van deze nationalistisch getinte 'indoctrinatie'.

Henk 't Jong (1948), MA, studeerde in 2009 aan de universiteit van Leiden af als historicus in middeleeuwse geschiedenis. Samen met zijn vrouw runt hij het historisch adviesbureau 't Scapreel te Dordrecht (www.scapreel.nl) en is hij onafhankelijk historisch onderzoeker en publicist.

Verkeerd beeld

In mijn werk kwam ik steeds meer met het geschetste beeld van bezoekers of informatievragers in aanraking. Vooral in mijn tijd bij het Archeon en als levende geschiedenisplayer hoorde ik de meest verbijsterende dingen. Zo wisten mensen vaak niet precies wanneer die middeleeuwen nu eigenlijk waren en wat er binnen of buiten viel. In het Archeon werden Romeinse soldaten bijvoorbeeld ridder genoemd. Toeristen bleken de Gouden Eeuw en de Pruijktijd ook als middeleeuwen te betitelen. Verder werd de periode onder invloed van games en films een soort fantasieland waar elfen, draken en eenhoorns zich mengden met zwaardzwaaiende mannetjesputters en bezwijmde prinsessen. Nu waren de middeleeuwen met hun fantastische ridderromans daar zelf enigszins debet aan, maar toch... Veel mensen realiseerden zich niet dat hun eigen voorouders in die periode leefden. En dat die toen zelden ridders in harnas zagen, gemarteld werden of op de brandstapel kwamen, of dat ze draken of elfen tegenkwamen. Toch waren die mythen moeilijk uit te roeien. Ik vroeg me af of dat beeld van de docent kwam en of het zo in de lesmethoden stond. In 1992, bij mijn aantreden bij Archeon, spitte ik enkele geschiedismethoden door en schrok daar behoorlijk van. Het bleek dat in ieder geval het romantische, maar nationalistische, negentiende-eeuwse beeld nog springlevend was. In het Archeon hoopte men dat de reconstructie van een middeleeuws stadje dat beeld zou laten verdwijnen. Zeker als er schoolklassen zouden komen; die zouden dan met wat anders geconfronteerd worden dan wat ze in de schoolboeken zagen. Maar het middeleeuwse stadje Gravenham had vreemd genoeg zo goed als geen invloed op het beeld in de boeken. Er kwamen een paar

'In het Archeon werden Romeinse soldaten gemakkelijk als ridder betiteld'

filmpjes bij *Het Klokhuis*, foto's stonden soms in een lesmethode, maar de kinderen bleven vreemde vragen stellen of opmerkingen maken.

Flaters in schoolboeken

Ondanks de invoering van de tien tijdvakken van de commissie-De Rooy bleef het chronologisch inzicht van leerlingen beperkt. Bepaalde middeleeuwse standaardonderwerpen als de kerstening, het leenstelsel, stadsleven en internationale handel bleken nog steeds niet goed begrepen te worden en de misverstanden waren nog net zo groot als voorheen. Ik besloot er wat aan te doen. In 2009 behaalde ik mijn MA mid-

deleeuwse geschiedenis en een kleine twee maanden na mijn afstuderen begon ik zowel de lesmethoden voor het basisonderwijs als het voortgezet onderwijs te bestuderen. Ik beperkte me tot de beide tijdperken

Het stadje Gravenham en haar bewoners in het Archeon lijkt het clichébeeld dat veel mensen van de middeleeuwen hebben niet te veranderen. Foto's: Archeon.

die de traditionele middeleeuwen bestreken: de tijd van monniken en ridders (500-1000) en die van steden en staten (1000-1500). Ik kan u verklappen dat het me niet meeviel. De illustraties in de boeken voor het basisonderwijs waren behoorlijk anachronistisch. Wat over horigen, stedelijke hygiëne en kastelen werd gezegd was zo verouderd en clichématig dat het echt niet leuk meer was. Bovendien kreeg ik grote twijfel over de eisen die aan leerlingen gesteld werden wat betreft de kennis die ze nodig hadden over de middeleeuwen. Van enkele onderwerpen zie ik nog steeds het nut niet in en bij andere werd ook uit de tekst niet duidelijk wat het belang dan wel was. Die teksten bleken soms van een

De vondsten van talloze beerputten bewijzen dat er in de middeleeuwse stad wel degelijk wc's waren.

stuitende simpelheid en de werkboeken bleken eerder *multiple choice*-quizjes dan overhoringen van de stof. En ze stonden vol met uiterst infantiele zoekplaatjes en vragen als: wat je in de middeleeuwen had willen zijn, een jonkvrouw of een bedelares.

Op een paar uitzonderingen na, werd ik echt niet blij van de zeven methoden voor het basisonderwijs en de zes voor het voortgezet onderwijs. Er was er eigenlijk niet één bij die bij middeleeuwse geschiedenis niet de fout inging. Om maar te zwijgen over de tekeningen

Goede boeken over de Nederlandse middeleeuwen

Berents, D.A., **Het werk van de vos** (Zutphen 1985) - middeleeuws recht

Blockmans, W., **Metropolen aan de Noordzee** (Amsterdam 2010) - handelssteden

Graaf, R. de, **Oorlog om Holland 1000-1375** (Hilversum 1996) - oorlogvoering

Janse, A., **Ridderschap in Holland** (Hilversum 2001) - adel en welgeborenen

Janse, A., **Een pion voor een dame** (Amsterdam 2009) - biografie Jacoba van Beieren

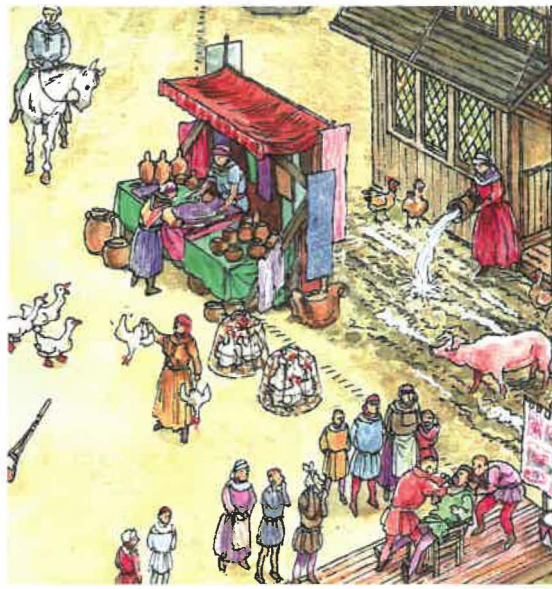
Janssen, H.L., J.M.M. Kylstra-Wielinga, B. Olde Meierink, red., **1000 jaar kastelen in Nederland** (Utrecht 1996) - kastelen

Tuuk, L. van der, **Noormannen in de Lage Landen** (Leuven 2008) - vikingen

voor het basisonderwijs, waar geen enkele foutloze bij was. Ook heel erg was het extra lesmateriaal, bestaande uit filmpjes in beeldbanken, speciaal uitgebrachte boekjes, cd's en dvd's en vooral de vele door zowel amateurs als onderwijzers gemaakte 'middeleeuwse' websites. Het was allemaal één en al cliché, anachronisme, verouderde info en ondeskundig knip- en plakwerk. Dit alles riep een hele serie vragen bij me op. Waarom komen recente ontwikkelingen niet terecht in de lesstof? Wie controleert of wat er in de methoden staat wel klopt? Wie instrueert de tekenaars bij het ontwerpen van hun platen en hebben die mensen verstand van hoe het er in de betreffende periode uitzag? Zijn we nog steeds bezig met nationale geschiedenis of plaatsen we die in een groter verband? Dat laatste zou je wat de middeleeuwen betreft nauwelijks zeggen, al liggen de aanknopingspunten bij Karel de Grote of de Hanze natuurlijk voor de hand. Op die vragen heb ik geen antwoorden gekregen. Misschien maakt dit artikel, maar voornamelijk mijn rapport, die los.

Geen wc's?

In veel schoolboeken staat dat het in de middeleeuwse steden vreselijk stonk omdat er geen wc's waren. Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw worden in Nederlandse binnensteden archeologische opgravingen gedaan om meer te weten te komen over het ontstaan en de groei van onze steden. De rijkste bronnen van vondsten bij dit onderzoek zijn... beerkuilen of -putten. Die kuilen of putten bevonden zich onder het middeleeuwse equivalent van onze wc: het secreet of de heimelichede. Boven de kuilen, die dikwijls met hout of steen zijn verstevigd en die op het erf achter het huis liggen, stond een houten huisje met daarin een zitting met een gat. De beerputten of -kelders waren onder huizen gebouwd en altijd van steen. Er zat ook een toegang in zodat ze als ze vol dreigden te raken geruimd konden worden. De stad had daarvoor werklieden in dienst, die de beer buiten de stad brachten om daar te 'rijpen'. Na dat proces werd het resultaat aan boeren verkocht als mest voor het land. Het werd vanuit de Hollandse steden zelfs verkocht tot ver in het oosten en noorden van het land. De stedelijke keuren bevatten allerlei verordeningen waaruit blijkt dat er zorgvuldig met deze putten werd omgegaan. Ze mochten niet te dicht bij waterputten liggen en moesten op tijd worden geleegd. Secreten mochten zeker niet boven open water gebouwd worden. Al deze gegevens tonen aan dat wc's dus wel bestonden (ook op het platteland)

Illustraties uit enkele methoden voor het basisonderwijs.

en dat men zijn behoefte dus niet op straat hoefde te doen. Behalve misschien in hoge nood, maar daar is nog niks in veranderd.

Monniken

Rond 1100 was er in Europa maar één monnikenorde: de Benedictijnen. Vanaf ongeveer 900 kwam daar nog hun afscheidingsbeweging de Cluniacensers bij. Alle daarbij horende monniken droegen donkere, op den duur zwarte, wollen pijen met een eraan genaaide kap en wijde mouwen. Eroverheen droegen ze nog een smalle strook, de scapulier, eveneens van zwarte stof met een gat erin voor het hoofd; een soort heel smalle poncho. In de jaren rond 1220 ontstond in Italië de bedelorde der Franciscanen of minderbroeders, die zich razend snel over christelijk Europa verspreidde. Zij kleedden zich in grauwe wollen pijen met kap (zonder scapulier) met rond het middel een touw geknoopt, met in het hangend uiteinde drie symbolische knopen. Rond 1400 werden hun pijen meer van bruine wol gemaakt. Beide orden, evenals de meeste andere bestaande collega's, namen ter vervanging van de vaste kap in de loop van de vijftiende eeuw een losse kap met schoudermanteltje aan; de kovel. Hoe komt het dan dat op alle afbeeldingen van monniken in de lesmethoden in de tijd van monniken en ridders (500-1000) ze bruine, witte of grijze pijen dragen met koorden om het middel en een losse kovel?

Geen vuilnisbelt

De illustraties bij dit artikel zijn afkomstig uit de geschiedensismethoden *Wijzer door de tijd* (bo) en *Bronnen* en (vo). Het zijn details uit tijd van steden en staten

(1000-1500) en ze hebben hetzelfde onderwerp: het leven op straat in een middeleeuwse stad. De overeenkomsten zijn treffend. Allemaal hebben ze modderige straten met diepe plassen, allemaal vertonen ze een vrij rondscharrelend varken en een vrouw die een pot of bak met inhoud op de straat leeggiert. Dat is immers het karakteristieke beeld van de middeleeuwse stad? Het klopt alleen niet. Straten, het woord zegt het al, waren bestraat met keitjes en hadden een goot in het midden of aan de zijkanten om water af te voeren. Varkens moesten volgens vele tientallen bewaard gebleven stadskeuren (een soort politieverordeningen) in een hok gehouden worden. Afval en vuilnis mocht, volgens diezelfde verordeningen, niet op straat gegooid worden. Op overtredingen stonden flinke boetes. Rechterlijke archieven laten zien dat tegen dit soort keuren niet veel gezondigd werd. Natuurlijk was een middeleeuwse stad niet vrij van luchtjes en vuil (net als de onze trouwens) maar dat het er een vuilnisbelt was zoals de illustraties ons willen laten geloven, klopt niet.

Het rapport 'De middeleeuwen in de klas' is gedurende een maand als download bij dit artikel verkrijgbaar. Daarna kan het besteld worden bij henk.tjong@telfort.nl. Dit is een onderzoek naar het middeleeuwse deel van de meest gebruikte Nederlandse lesmethoden geschiedenis voor basisonderwijs en voortgezet onderwijs. Het onderzoek gaat niet in op de pedagogische en didactische waarde van de methoden, noch gaat het over de eisen die de kerndoelen stellen aan de methoden.

